

<https://doi.org/10.62837/2025.9.305>

NƏRMIN QOCAYEVA
ADPU,
Azərbaycan dilçiliyi kafedrası
müəllim

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ HİDRONİMLƏRİN LEKSİK- SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ XÜLASƏ

Hidronimlər bir xalqın tarixi yaddaşını, mədəni sərvətini və milli irsini yaşadan adlardır. Minilliklər boyu axıb gələn bu su adları keçmişlə bu günü birləşdirən mənəvi bağ rolunu oynayır. Buna görə də hər bir hidronimin yaranma kökünü araşdırmaq, onun leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətlərini tədqiq edib gələcək nəsillərə ötürmək mühüm məsələdir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində hidronimlər yalnız coğrafi obyektlərin adı kimi deyil, həm də dərin leksik-semantik yüklü onomastik vahid kimi çıxış edir. Bu dövrün ədəbi mətnlərində hidronimlər milli kimliyi, tarixi yaddaşı və məkan poetikasını canlandırmaq üçün funksional vasitə rolunu oynayır. Nəsrə işlənən hidronimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri əsasən rəng, təbiət xüsusiyyətləri, sosial-status mənşəli təyinlər, flora-fauna adları və s. əsasında formalaşır. Bu adlar mətnin milli koloritini gücləndirir, obrazların psixoloji vəziyyətini simvolik şəkildə ifadə edir, hadisələrin məkan çərçivəsini dəqiqləşdirir. Müstəqillik dövrü nəsrində hidronimlərin artan funksionallığı onların yalnız dil vahidi deyil, həm də bədii-mədəni yaddaşın daşıyıcısı olduğunu göstərir.

Açar sözlər: *Müstəqillik dövrü, nəsr əsərləri, hidronimlər, leksik-semantik xüsusiyyətlər.*

Giriş. Hidronim yunan sözü olub, “hydor” – su, “onoma” – ad deməkdir, yəni su ilə bağlı okean, dəniz, çay, göl və s. adları bildirir. Respublikamızda hər bir su obyektinin öz adı var və onlara ad verilərkən insanlar təbiətin öz kəşfinə, suyun əlamət və keyfiyyətinə, yerləşdiyi ərazinin relyef quruluşuna, obyektin böyük və kiçikliyinə və s. xüsusiyyətlərinə daha çox diqqət yetirib. *“Hidronimlər yer adlarından seçilərək, su obyektlərinin adlarını bildirir və toponimlərdən fərqli olaraq fonetik, leksik-semantik, qrammatik və etimoloji xüsusiyyətə malik olur. Tədqiqatlar göstərir ki, təbii su obyektlərinin adları daha uzaq keçmişdə formalaşmışdır. Kanal, arx və sair kimi su obyektlərinin adverilmə tarixi isə nisbətən yaxın zamanla səsləşir”* [9, s.35]. Hidronimlər uzaq keçmişdə formalaşmış, ona görə də qədim və zəngin leksikaya malikdirlər.

Müstəqillik dövründə nəsr əsərlərində hidronimlər. Hidronimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri. Müstəqillik illərinə aid bədii nəsr nümunələrində verilən hidronimlərdə də bir rəngarənglik, zənginlik özünü göstərir. Bədii söz sənətkarları

nəsr əsərlərində digər onomastik vahidlər kimi hidronimlərdən müxtəlif üslubi məqamlarda istifadə etmişlər. Lakin digər onomastik vahidlərdən fərqli olaraq, hidronimlər azlıq təşkil edir. Bu dövrə aid nəsr əsərlərində istifadə olunan hidronimlər, əsasən, bunlardır: *Xəzər, Araz, Kür, İncə çayı, Gəncə çayı, Ağsu çayı, Qara dəniz, Göygöl, Maralgöl, Göyçə, İsa bulağı, Xanbulaq* [1]; *Çinar kəhrizi, Qanlı göl, Araz, Xəzər, Bənövşə və Kürək çayı* [3]. Ən çox işlənən hidronimlər Xəzər, Araz, Kür adlarıdır.

Yazıçı Anarın “Ağ qoç, qara qoç” romanında Xəzər dənizi, Qara dəniz, Göyçə gölü, Səkili bulaq, İsa bulağı, Göygöl, Araz çayı, Kür çayı hidronimlərinin adları çəkilir: “*Yalnız Nərgiz adasına deyil, Xəzərin başqa adalarına şəhərin müxtəlif yerlərindən getmək olardı. Hətta bəzi nisbətən iri vapular Bakıdan çıxıb Salyana qədər gəlir, oradan Kür boyu Yevlaxadək, ya da Araz boyu üzürdülər*” [1, s.341].

Tədqiqatçılar hidronimlərin leksik-semantik qrupları haqda araşdırmalar aparmış, onların digər linqvistik xüsusiyyətləri və etimologiyası barədə maraqlı mülahizələr irəli sürmüşlər. N.Əsgərov hidronimləri mənşəyinə görə: Etnonim, oykonim, oronim, fitonim mənşəli çay adları, zooloji leksik vahidlər əsasında yaranan və müxtəlif mənşəli çay adları kimi qruplaşdırmışdır” [5, s.7]. A.Qurbanov isə hidronimləri belə qruplaşdırır: antropohidronimlər, etnohidronimlər, topo hidronimlər, zoolohidronimlər, digər qrup hidronimlər [12, s.371]. O, hidronimlərin leksik xüsusiyyətləri haqqında qeyd edir ki, “*500-dən çox hidronim üzərində apardığımız təhlil və araşdırmalar göstərir ki, dil tərkibinə görə Azərbaycan hidronimlərinin 99 faizi Azərbaycan dilinin öz sözləri əsasında yaranmışdır. Başqa xüsusi adlar qrupunda bu xüsusiyyət azdır*” [12, s.369].

Hidronimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri. Müstəqillik illərində nəsr əsərlərində işlənmiş hidronimləri leksik-semantik baxımdan aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. *Antroponimlər əsasında yaranan hidronimlər.* Belə hidronimlərin müəyyən hissəsini insanlar özləri yaradır. Ona görə də yaradılan, yaxud düzəldilən bulaq onu inşa edənin və ya ona səbəbkar olanın adı ilə adlanır. A.Qurbanov yazır: “*Hidronimlərin o hissəsi antropohidronim adlandırıla bilər ki, həmin adları daşıyan obyektlər ya müəyyən bir şəxsə məxsus olsun / nohur, gölməçə, arx, qobu və s./, ya da onun əməyi ilə yaradılmış olsun / kanal, arx, quyu, bulaq/. İkinci halda hidronimlər süni su obyektləri adlarıdır*” [12, s.373]. Məsələn, *İsa bulağı* [1], *Xan bulağı*, “*İlham söz verib ki, bizi Xan bulağına aparacaq* [11, s.199]; “*Hər aşığın öz çeşməsi vardı və hərəsinin üstündə onun sözləri həkk olunmuşdu: Aşıq Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Pir Sultan Abdal, Sarı Aşıq, Qaracaoğlan, Dadaloğlu, Əmrah, Aşıq Alı, Aşıq Bəsti, Molla Cuma, Aşıq Veysəl*” [1, s.337].

2. *Etnonimlər əsasında yaranan hidronimlər.* Etnonimlər hər hansı bir xalqın, tayfanın və ya etnik birliyin adını bildirən sözlərdir. Etnonimlər mənşəli hidronimlərin yaranmasına müxtəlif amillər təsir göstərmişdir. Məsələn, belə amillərə

etnosun müəyyən ərazidə uzunmüddətli məskunlaşması(Xəzər), etnonimin həmin bölgədə geniş yayılması, qədim köçlər, müharibələr, siyasi münasibətlər təsir göstərmişdir.Bu baxımdan onlar həm dilçilik, həm tarix, həm də etnoqrafiya üçün mühüm materialdır. Belə hidronimlərə *Qarqar, Xəzər, Araz* Rus bulağı və s. göstərmək olar: “Ağ “Niva” yenidən hərəkətə başladı. “Rus bulağına” çatanda dayandılar, düşüb su içib əl-üzlərini yuyandan sonra yenidən yola düzəldilər” [10, s.221].

3. *Oykonimlər əsasında yaranan hidronimlər.* Belə hidronimlər yaşayış məntəqələrinin adları ilə əlaqədar olaraq su obyektlərinə verilmiş adlardır. Yəni, bulaq, çay, göl kimi su obyektləri yaxınlıqda yerləşən kənd, qəsəbə, şəhər və digər yaşayış məkanının adı ilə adlandırılır. Belə hidronimlərə *Gəncə, Ağsu çayını* göstərmək olar. “*Kəpəz dağının zəlzələ nəticəsində uçub-tökülməsi və dağın o biri tərəfindən axan Ağsu çayının məcrasını kəsərək Göygöl, Maralgöl kimi bənzərsiz təbiət gözəllərini yaratması haqqında qənaətlərin doğruluğuna tamamilə əmin oldum*” [10, s.205].

4. *Zoonimlər əsasında yaranan hidronimlər*

Heyvan adlarının çay, göl, bulaq, dəniz və digər su obyektlərin adında istifadə edilməsi ilə formalaşmış adlardır. Zoonim mənşəli hidronimlərin yaranmasında adətən həmin ərazidə yaşayan heyvanlar və ya mifoloji-mədəni inanclar nəzərə alınır.Məsələn, *Maralgöl.* “*Kəpəz də möcüzə yaradandır. Biz onun yaratdığı möcüzələrindən yalnız sonuncusu – Maralgöl, Göygöl möcüzələri haqqında məlumatlıyıq*” [10, s.209].

5. *Fitonimlər əsasında yaranan hidronimlər.*

Belə adlar su obyektləri ətrafında və ya sahilində bitki növləri, meşəlik və ya flora xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq adlandırılır. Fitonim mənşəli hidronimlər həm ekoloji-məkan, həm də mədəni kontekstdə əhəmiyyət daşıyır.Nümunə olaraq, *Dərəçiçək, Çinar kəhrizi, Bənövşə çayı* və s. göstərmək olar.

6. *Titul, rütbə, vəzifə adları ilə bağlı yaranan hidronimlər:* Su obyektlərinə titul, rütbə adlarının əlavə olunması ilə formalaşmış onomastik vahidlərdir. *Xanbulaq* və s.

7. *Hidronimin oxşarlığına, rənginə, həcminə, əlamətinə, formasına, dadına görə verilən adlar:* *İncə, Qara dəniz, Göygöl, Göyçə, Acı dərə; Qara su çayı* [2, s.124]; *Qanlı göl* [3, s.24]; “*Böyük Kəhrizin suyu diş töküdü... Heç nə istəmirəm, kaş o sudan bircə stəkan olaydı, çəkəydim başıma... Min bir dərdin dərmanıydı* [8, s.96].

“*Azərbaycan ərazisində rəng anlayışlı sözlər əsasında formalaşan istənilən qədər hidronim vardır. “Göy” sözü su obyektlərinin adlarında göl, çay, bulaq və s. su obyektlərinin duruluğunu, təmizliyini, şəffaflığını bildirməyə xidmət edir*” [7, s.226-227].

Nəticə.Aparılan araşdırma göstərir ki, müstəqillik illərinə aid bədii nəsr nümunələrində hidronimlərdən müxtəlif üslubi məqamlarda istifadə olunmuşdur. Belə ki, bədii əsərlərdə hidronimlər hadisələrin cərəyan etdiyi yeri bildirməklə

yanaşı, həm də yazıçı üslubunu səciyyələndirir. Onların hər biri real həyatdan bədii nəsrə gətirilmişdir, bununla da yazıçı əsərin daha inandırıcı olmasına çalışmışdır. Leksik-semantik baxımdan hidronimlər rəng, təbiət xüsusiyyətləri, titul, rütbə kateqoriyaları, flora-fauna adları əsasında formalaşaraq çoxqatlı mənalar meydana gətirir. Hidronimlərin mətn daxilində daşdığı bu çoxşaxəli funksiyalar onların müasir Azərbaycan nəsrinin poetikasında mühüm yer tutduğunu təsdiqləyir.

Ədəbiyyat

1. Anar. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Lider nəşriyyatı, – 2004. – 416 s.
2. Babayev, B. Qatillər bağışlanmır [II kitab] // Plyus bədii yaradıcılıq (ədəbi almanax) – Bakı: Elm və təhsil, – 2-ci kitab. – 2018. – 500 s.
3. Əhmədli, S. Axirət sevdası. – Bakı: Ozan, – 2003. – 73 s.
4. Əhmədov T.M. Azərbaycan toponimiyasının əsasları. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1991, s. 312.
5. Əsgərov, N. Azərbaycan çay adlarının tarixi-linqvistik təhlili – Bakı: Elm və təhsil, – 2013. – 576 s.
6. Əsgərov, N. Azərbaycan hidronimləri. Bakı: Elm və təhsil, 2002. 146 s.
7. Əsgərov, N. “Göy” komponentli Azərbaycan hidronimləri // Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş II elmi-nəzəri konfransın materialları. – Bakı: APİ, – 1988. – 307 s.
8. Əşrəfoğlu, K. İştah // Azərbaycan jurnalı. – Bakı: – № 4, – 2015. 93s.
9. İsrəfilov, V. Azərbaycan oronim və hidronimlərinin Gürcüstan arealı /. – Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, – 2005. – 100 s.
10. Mehraliyev, E. Doxsanıncı illər. – Bakı: Nurlan, – 2004. – 232 s.
11. Mehraliyev, E. Qartalla üz-üzə // Plyus bədii yaradıcılıq (ədəbi almanax). Bakı: Elm və təhsil, – 2-ci kitab. – 2018. – s.198-210
12. Qurbanov, A. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. – Bakı: Maarif, – 1988. 596 s.

NARMİN QOJAYEVA

THE LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF HYDRONYMS IN THE PROSE OF INDEPENDENT AZERBAIJAN

SUMMARY

Hydronyms are names that preserve a people's historical memory, cultural wealth, and national heritage. Flowing through the millennia, these water names serve as a spiritual bridge connecting the past with the present. Therefore, exploring the origin of each hydronym and studying its lexical-semantic and grammatical features, as well as transmitting this knowledge to future generations, is of great importance. In the prose of the independence period of Azerbaijan, hydronyms function not only as names of geographical objects but also as onomastic units with deep lexical-semantic value. In the literary texts of this period, hydronyms

play a functional role in reflecting national identity, historical memory, and spatial poetics. The lexical-semantic features of hydronyms used in prose are mainly formed on the basis of color, natural characteristics, social-status markers, flora-fauna names, and similar semantic categories. These names enhance the national color of the text, symbolically express the psychological state of characters, and clarify the spatial framework of events. The increasing functionality of hydronyms in the prose of the independence period demonstrates that they serve not only as linguistic units but also as carriers of artistic and cultural memory.

Keywords: Independence period, prose works, hydronyms, lexical-semantic features.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГИДРОНИМОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПРОЗЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ АННОТАЦИЯ

Гидронимы — это названия, которые сохраняют историческую память, культурное наследие и национальное достояние народа. На протяжении тысячелетий эти водные топонимы выполняют роль духовной связи между прошлым и настоящим. Поэтому изучение происхождения каждого гидронима, его лексико-семантических и грамматических особенностей и передача этих знаний будущим поколениям является важной задачей. В прозе Азербайджана периода независимости гидронимы выступают не только как названия географических объектов, но и как ономастические единицы с глубоким лексико-семантическим наполнением. В литературных текстах этого периода гидронимы служат функциональным средством, оживляющим национальную идентичность, историческую память и пространственную поэтику. Лексико-семантические особенности гидронимов, используемых в прозе, формируются, в основном, на основе таких признаков, как цвет, природные характеристики, социально-статусные обозначения, названия флоры и фауны и др. Эти имена усиливают национальный колорит текста, символически отражают психологическое состояние персонажей, уточняют пространственные рамки событий. Возрастающая функциональность гидронимов в прозе периода независимости показывает, что они являются не только языковыми единицами, но и носителями художественно-культурной памяти.

Ключевые слова: период независимости, прозаические произведения, гидронимы, лексико-семантические особенности.

Rəyçi: fil.ü.f.d. İsmayılzadə Təhminə